

УДК 351.741+352.075.0

Валентин ПРЕДБОРСЬКИЙ,
кандидат економічних наук, професор
кафедри теорії та практики управління
ОВС Академії управління МВС

ПРОТИРІЧЧЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ПРИЧИНА РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ТІНЬОВИХ РИНКІВ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Досліджено причини соціально-економічних деформацій в Україні у трансформаційний період, архаїзації суспільних відносин і, внаслідок цього, утворення специфічного тіньового ринку торгівлі людьми.

Ключові слова: тіньовий ринок торгівлі людьми, архаїзація соціально-економічних відносин, країна походження, країна транзиту, країна призначення товару ринку торгівлі людьми, чинники притягування, чинники виштовхування.

Исследуются причины социально-экономических деформаций в Украине в трансформационном периоде, архаизации общественных отношений и, вследствие чего, образование специфического теневоего рынка торговли людьми.

Ключевые слова: теневой рынок торговли людьми, архаизация социально-экономических отношений, страна происхождения, страна транзита, страна назначения товара рынка торговли людьми, факторы притягивания, факторы выталкивания.

The reasons of social economic deformations in Ukraine in the period of transformations, arhaization of social relations and, as a result, the creation of the specific shadow market of human trade are researched.

Keywords: shadow market of human trade, archaization of social economic relations, the country of origin, the transit country, the country of the product's assignment for human trade market, the push factors, the pull factor.

Протиріччя процесів трансформації, особливості їх прояву у вітчизняних умовах є об'єктивним чинником тінізації та криміналізації соціально-економічного життя суспільства, зокрема у формуванні кримінального ринку торгівлі людьми. Водночас стан дослідження цієї наукової проблеми не відповідає потребам пізнання причин тінізаційного зростання, виходу його на рівень тіньового парасуспільства.

Проблеми дослідження закономірностей розвитку тіньової економіки, шляхів її обмеження є одним із важливих напрямів наукового супроводження процесів протидії тіньовій економіці, які визначені основними положеннями проекту Державної програми детінізації економіки, Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000, Указом Президента України від 18 листопада 2005 р. № 1615/2005 «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції», Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002–2005 р., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 5 червня 2002 р. № 766, вимогами низки постанов Кабінету Міністрів України з питань відстеження процесів тінізації економіки та розроблення рекомендацій щодо обмеження її зростань.

До проблем вивчення закономірностей тінізаційного зростання неодноразово зверталися провідні вітчизняні вчені-економісти, зокрема А. Гальчинський, В. Геєць, А. Базелюк, В. Бородюк, З. Варналій, С. Коваленко, О. Турчинов, О. Мандибура, І. Мазур, О. Пасхавер та ін. Проте дослідження закономірностей розвитку тіньової економіки, зокрема тіньового ринку торгівлі людьми, засобів його обмеження та протидії, розробки відповідного теоретико-методологічного інструментарію пізнання причинно-наслідкової тенденції його розвитку ще не відповідають потребам суспільного розвитку, що вимагає здійснення подальших наукових пошуків.

Метою цієї статті є дослідження закономірностей розвитку тінізаційних протиріч в умовах трансформаційних процесів як причини деградації та архаїзації суспільних відносин, появи тіньового ринку торгівлі людьми.

Системна соціально-економічна криза в Україні, вибухоподібне поширення новітніх тіньових кримінальних ринків, у тому числі пов'язаних із торгівлею людьми, мають низку внутрішніх і зовнішніх причин. До зовнішнього сегменту цих причин, перш за все, слід віднести ті, які обумовлюють взаємодію цивілізаційних систем із різною соціально-економічною якістю, деформаційний вплив за умов цивілізаційного тиску домінуючих (західних) країн на соціально-економічні процеси в рецесивних (залежних)

країнах. До внутрішнього сегменту причин належать, насамперед, об'єктивно низький потенціал державного управління, його деформації та обмежені можливості задіяти для різкої санації та реформації управлінської сфери, головною функцією якого має стати мінімізація загроз із боку зовнішнього фактора, розбудова для цього сильної, ефективної держави, розвиток захисних механізмів національної безпеки.

Зовнішній аспект дослідження причин кризових явищ у трансформаційних країнах є вихідним для їх аналізу. Глибока сучасна криза постіндустріальної цивілізації, виникнення неоекономічної тенденції в умовах прискорення процесів глобалізаційної інтеграції у світі активізували інтерес до дослідження особливостей організації селянської економіки, за якою майбутнє світової економіки, підвалин її організації.

Вивчення країн «селянської цивілізації», утягнутих у сучасну капіталістичну систему як її периферія, дало можливість зробити принципові висновки. Вплив домінуючих нині західних систем господарювання, капіталістичної організації в цих країнах не змогли витіснити організаційні форми, побудовані на квазіобщинних засадах. І не тільки не змогли витіснити і трансформувати економічну структуру на властивих їй засадах, а й мали суттєву потребу у зміцненні альтернативних форм. Інакше кажучи, для проникнення та розвитку в певному секторі економіки периферійних країн капіталістичних форм інші сектори цієї економіки повинні були «відступити» до засад організації, побудованих на общинній пам'яті, пережити свою «архаїзацію» та «примітивізацію», стати традиційнішими за своєю структурою, ніж до цього. Капіталістична модернізація в країнах «селянської цивілізації» приводить до утворення двоїстої структури суспільної організації, розвитку явища економічного фундаменталізму, общинної соціальної пам'яті в суспільних структурах і одночасного посилення тінізації економічного життя [1, с. 486–487].

Таким чином, просування капіталізму в країни з общинною пам'яттю потенційно посилює в них закриті, тіньові зони економічного простору, де у значних обсягах здійснюються тіньові процеси. Так, широке використання у тіньовій господарській практиці

України форм діяльності, пов'язаних зі здійсненням неліцензійної, нелегальної діяльності, ухиленням від оподаткування, формування тінювих ринків праці та торгівлі людьми відображають загальну закономірність посилення архаїзації економічних відносин, діалектичного повернення, зокрема, до генетичної пам'яті функціонування натуралізованого, автарктичного, значною мірою слабо пов'язаного з діяльністю держави, селянського суспільства.

Однак головні й найнебезпечніші прояви архаїзації соціально-економічних структур виявляються у сфері управління як державного (міждержавного, надкраїнового), так і недержавного, у значному загальному зниженні його рівня професіоналізму ефективності, зрощення його з криміналітетом, розповсюдження кримінальної та напівкримінальної ідеології, антипатріотичних установок, здириництва, хабарництва, посилення в ньому авторитарних, адміністративних, силових методів керівництва, втраті, зняття чи суттєвого зниження адекватного вітчизняним реаліям соціально-економічних процесів рівня адміністративного контролю над багатьма видами економічних явищ [4, с. 2].

Архаїзацією – тінювою деградацією адміністративної діяльності – спричинені також болісний для офіційної соціально-економічної структури суспільства процес децентралізації адміністративних функцій, розмивання абсолютної монополії держави на легітимне насилля – створення альтернативних держав і центрів влади, насамперед у вигляді організованої злочинності, недержавних військових угруповань, формуванні тінювих криміналізованих ринків, у тому числі торгівлі людьми, під проводом транснаціональної організованої злочинності.

Причинами архаїзації, як і наслідками осяжної тінізації економічної діяльності, є будь-який надлишковий тиск західного способу виробництва на економічні структури традиційного суспільства як у вигляді прямої експансії в його структуру суб'єктів господарювання, організаційного досвіду, культури, досягнень західного менеджменту, впливу міжнародних організацій, фінансового капіталу чи посередництва такої експансії у вигляді вітчизняних елітних структур, так і навпаки – зайвою закритістю, сприйняттям західного способу виробництва і життя як сучасного, активного

протидією йому в організації макроекономічних процесів, тобто автарктичною побудовою суспільства – зведенням залізного муру проти Заходу. Лише дотримання необхідного балансу у взаємному збагаченні цивілізаційними досягненнями в умовах глобалізаційних взаємодій, інтеграції є оптимальною стратегією трансформації суспільства з мінімальним вантажем тінізаційних процесів при цьому.

Проте не слід робити висновок, що в умовах відносної стабільності соціально-економічних процесів, коли досягається відносна відповідність між рівнями розвитку цих процесів і державного управління, ступінь тінізації дорівнює нулю чи близький до мінімальних значень. За будь-яких умов, коли досягається високий рівень ефективності державного управління, яке мінімізує протиріччя глобалізації та трансформації, конфліктність із периферійними ланками управління, є досить високий, стабільний рівень так званої природної тінізації, коли деякі управлінські механізми мають низький чи мінімальний рівень транспарентності для суспільства, держави, їх контролю та регулювання. Особливо це притаманно селянським цивілізаціям з їх стабільно високим рівнем неформальної економіки, особливими, нетранспарентними процесами та процедурами в діяльності багатьох інституцій держави.

Упродовж останнього десятиліття виникнення тінювих ринків торгівлі людьми стало справді глобальним явищем. За статистичними даними, число постраждалих від сучасного виду рабства вражає:

- 2006 р. ЮНІСЕФ підрахував, що понад 1 млн дітей стають жертвами торгівлі людьми щороку.
- У доповіді Державного департаменту США про торгівлю людьми 2007 р. зазначено, що близько 800 тис. осіб стають об'єктом торгівлі щороку в усьому світі.
- У лютому 2008 р. Бюро ООН по боротьбі з наркотиками та злочинністю заявило, що щорічний прибуток від торгівлі людьми становить від 10 до 32 млрд дол. США [5, с. 16–22].

Тінювий ринок торгівлі людьми постійно розвивається внаслідок того, що економічні, демографічні та інші геополітичні чинники спричиняють зміни в структурі таких понять, як «країна похо-

дження – транзиту – призначення». Найголовніші зміни полягають у такому:

- країни походження і транзиту стають країнами призначення;
- зростає внутрішній попит і пропозиція із сільської місцевості до міст;

- середній вік постраждалих від злочину продовжує знижуватися, дедалі більше дітей стають об'єктом торгівлі;

- інші форми торгівлі людьми, не пов'язані із сексуальною експлуатацією, такі як трудова експлуатація та вилучення органів, набувають більшого поширення;

- обсяги та вплив різних форм експлуатації змінюються залежно від ринкового попиту й умов.

Найновіші тенденції свідчать про те, що торгівля з метою сексуальної експлуатації є однією з найвизначніших форм тіньової економіки, але це не означає, що вона справді найпоширеніша. Який із різновидів торгівлі, залежно від мети експлуатації, переважає за чисельністю, не можна визначити однозначно, оскільки відповідь на це запитання значною мірою залежатиме від того, в якій частині світу він виникатиме.

Наприклад, можна зазначити, що в Європейському Союзі у 2008 р. торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації стала найпоширенішим видом злочину, хоча останнім часом виявлено більше випадків торгівлі людьми з метою трудової експлуатації. Однак в інших регіонах, особливо в тих, де знаходяться країни походження, зокрема, Центральна та Південно-Східна Азія, Південна та Західна Африка, Південна та Центральна Америка, ситуація не така прозора. Видається, що там число постраждалих, які стають об'єктом торгівлі з метою трудової експлуатації в сільському господарстві, домашній праці, вуличній торгівлі або жебракуванні, може перевищити число постраждалих від торгівлі з метою сексуальної експлуатації.

Зважаючи на глобальний підхід та об'єднуючи внутрішню і міжнародну тіньову торгівлю, торгівлю з метою різних форм трудової експлуатації можна вважати єдиною найбільшою групою. Водночас торгівля з метою сексуальної експлуатації є та залишатиметься найприбутковішою в глобальному вимірі формою тіньової торгівлі

лише тому, що сексуальні працівники зазвичай заробляють більше прибутку для торгівців за один день, ніж постраждали від трудової експлуатації за цілий тиждень.

Торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації, особливо проституції, є найприбутковішою формою торгівлі, однак торгівля з метою трудової експлуатації вважається найпоширенішим видом цього злочину за числом постраждалих.

Не є перебільшенням, що торгівля людьми є різновидом рабства ХХІ століття та є однією з найжорстокіших форм порушення основних прав і свобод людини.

Тому постійне посилення контролю торгівлі людьми з боку організованих злочинних угруповань є серйозною загрозою для стабільності громадянського суспільства загалом. Такі проблеми, як зростання державної корупції, пов'язаної з торгівлею людьми, загроза безпеці ринку фінансів та праці й довготривалі витрати, необхідні для реабілітації постраждалих, є стратегічними наслідками, які не можна недооцінювати чи ігнорувати.

Торгівля людьми є високоприбутковим економічним злочином, що ґрунтується на принципах попиту й пропозиції, та використовує низку чинників «притягування та виштовхування» в країнах походження і призначення.

Злочин має місце, оскільки засадами для нього є одночасне поєднання трьох ключових елементів:

- у країнах походження існує постійна пропозиція майбутніх об'єктів експлуатації;

- у країнах призначення зростає попит на послуги постраждалих; організовані злочинні мережі контролюють ці два чинники.

Торгівля людьми не може здійснюватися без пропозиції постраждалих для забезпечення попиту в країнах призначення. На додаток до відносно незначного числа постраждалих, які стають об'єктом насильницького продажу, є певний ресурс пропозиції, утворюваний особами, які готові залишити свої домівки задля пошуку кращого життя.

Ця мережа пропозиції продовжує збільшуватися, незважаючи на цілеспрямовані інформаційні кампанії, що тривають у багатьох країнах світу, аби попередити потенційних жертв про ри-

зик, якому вони піддаються, погоджуючись на пропозиції торговців людьми.

Щоб зрозуміти явище торгівлі людьми, важливо розглянути низку чинників «притягування і виштовхування», що зумовлюють попит і пропозицію. Це комплексна проблема. І хоча найважливіші чинники ще розглядатимуться, необхідно зазначити, що вони є узагальненнями, у межах яких можуть бути винятки і доповнення. Серед таких чинників слід визначити:

- бідність і фемінізація бідності;
- недостатність освіти;
- безробіття;
- гендерна дискримінація;
- домашнє насильство;
- проживання у неблагополучних сім'ях;
- вплив конфліктів або економічних криз;
- недостатні можливості для легальної міграції;
- брак соціально-економічних можливостей та альтернатив.

Більшість постраждалих походять переважно з незаможних сімей, і тому, що вони стають постраждалими від торгівлі, часто не можна запобігти, оскільки для них немає іншої досяжної альтернативи поліпшити своє становище. Можливість вирватися зі щоденної бідності та змінити своє життя на краще часто жорстко обмежена різними чинниками, зокрема, низьким рівнем освіти, браком вільних робочих місць в умовах економічної кризи, за якої рівень безробіття постійно високий.

У світовому масштабі число жінок і дівчат серед постраждалих від торгівлі людьми переважає, тому наслідки гендерної дискримінації не можна недооцінювати. Вона має критичне значення для виникнення сукупної пропозиції. Важливо розуміти, що таке «гендерна дискримінація», та розрізняти поняття «стать» і «гендер». «Стать» становить біологічну різницю між чоловіками та жінками, а «гендер» означає соціальні ролі, які особи обох статей виконують у суспільстві. Саме дискримінація осіб жіночої статі в контексті соціального розподілу ролей переважає у формуванні сукупної пропозиції на тіньовому ринку торгівлі людьми.

У країнах походження жінки та дівчата мають менше перспектив для отримання освіти і працевлаштування, вони піддаються дискримінації на ринку праці, до якого вони мають обмежений доступ унаслідок патріархальних звичаїв, що вимагають, аби чоловіки заробляли гроші, а жінки залишалися вдома. Для жінок також більша вірогідність звільнення з місця роботи, особливо під час економічних криз, слабший соціальний захист від безробіття. Наслідки такої гендерної дискримінації на ринку праці змушують жінок шукати альтернативних шляхів працевлаштування на чорному ринку праці, що підвищує ризик стати постраждалими від торгівлі людьми.

У соціальному контексті жінок часто вважають підконтрольними чоловікам і менш здібними до виконання праці, що є чинником, який разом із обмеженим доступом до можливостей працевлаштування спричиняє фемінізацію бідності. Це простежується в багатьох регіонах світу. Проблему гендерної дискримінації загострює домашнє насильство та життя в неблагополучних сім'ях, що знов-таки призводить до дискримінації жінок та дітей і робить їх вразливішими для втягнення у торгівлю людьми.

Недостатність можливостей для легальної міграції також належить до «чинників виштовхування», що посилюють загальну пропозицію. Нині легальна міграція можлива лише для осіб, які мають професійні навички, що користуються попитом у країнах призначення. Більшість потенційних постраждалих від торгівлі людьми ними не володіють. Тому вони й вишукують незаконні канали міграції, більшість із яких перебуває під контролем торговців людьми.

Можна підсумувати, що впродовж останнього десятиліття виникнення тіньових ринків торгівлі людьми стало справді глобальним явищем. Злочини, пов'язані з торгівлею людьми, стають дедалі більше підконтрольними транснаціональним злочинним угрупованням. Це зумовлено низкою причин: торгівля людьми є видом злочинної діяльності, що має високу рентабельність і низький ризик. Торговці отримують значні прибутки від експлуатації своїх жертв, проте вірогідність розкриття цих злочинів і висунення обвинувачення проти злочинців є низкою, більше того, навіть якщо справи й доходять до суду, покарання зазвичай є несуворим.

Методи розвитку тіньового ринку торгівлі людьми постійно змінюються: за умови, що фундаментальні фактори попиту та пропозиції залишаються незмінними, спосіб здійснення злочину еволюціонує, щоб адаптуватися до вимог часу. Торговці людьми вдаються до динамічної зміни методів функціонування цього ринку залежно від зміни структури попиту з боку клієнтів або оновлення тактики протидії злочинності з боку правоохоронців.

Список використаних джерел

1. Пахомов Ю. М. Глобальні регулятори конкурентності економічних систем / Ю. М. Пахомов // Глобалізація і безпека розвитку. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 480–520.
2. Чаянов А. В. Крестьянское хозяйство / А. В. Чаянов ; А. А. Никонов (отв. ред.). – М. : Экономика, 1989. – 492 с.
3. Кара-Мурза С. Г. Советская цивилизация (книга первая) / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2001. – 528 с.
4. Армия погибших от фальсификата // Потребитель. – 2004. – 30 января. – С. 2.
5. Холмс П. Посібник для співробітників правоохоронних органів з питань виявлення, розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми / П. Холмс. – К. : Тютюкін, 2009. – 512 с.